

32. NOUS GÈNERES DE CAVALLER

Variacions en el tema

Les dames de Jonquieres

El cas d'aquestes nobles dames* il·lustra un altre aspecte de la complicada història de les cavalleries a Mallorca. Una de les incongruències que es troba els primers anys de Binissalem és l'obligació tinguda per un convent de monges de Barcelona de mantenir un cavall armat al servei de la defensa de Mallorca. Potser que cap de les dames mai no visità Mallorca. S'establí la cavalleria vers 1260 i l'orde de Santa Maria de Jonquieres perdurà fins a la desamortització del segle XIX. Així, durant sis segles mantingueren la jurisdicció i el domini sobre les seves propietats a Mallorca.

"1507. 24 agost. El rei Ferran concedeix a les monges de Jonquieres puguin tenir batles i notaris que defensin i exigesquin els seus drets i rendes a la Ciutat i Regne de Mallorca. Dies després és notificada aquesta carta reial als batles de Sóller i de Beniçalem" (RRV 2 p. 58).

A l'arxiu històric de Binissalem es troben uns pocs "llibres" de l'arxiu del convent; alguns, fragmentaris i deteriorats. Són documents "de la Cúria de Jonquieres" del període entre 1477 i 1717. Hi ha més informació de les monges de Jonquieres a l'annex "Els ordres militars i les dames de Jonquieres" (p. 251).

Les disperses propietats que formaven la cavalleria havien estat en principi la porció

Aquest retaule que data de 1348, pertany a l'església de l'orde de les dames de Jonquieres a Barcelona. Es nota que el monestir formava part de l'orde de Sant Jaume com representa Sant Jaume en el seu paper de pelegrí a Compostel·la. A baix a l'esquerra hi ha la figura d'una monja, una de les dames. [Fig. 233]

del sagristà de Barcelona, Pere de Centelles. Ell era un procurador de la viuda de Bearn i "va vendre [...] a la vescomtessa de Bearn, per 2.500 morabetins d'or, tot el que ell tenia a Mallorca i a Menorca com, entre altres, l'alqueria de Robines [...]" (María José Bordoy, 2001, p. 107). Trossos de

(*) Per ser monja de l'orde de Santa Maria de Jonquieres s'havia de demostrar que corria sang de noble o cavaller per les venes de tots quatre avis de la postulant.

Una representació de diversos cavallers i una monja de l'orde de Santa Maria d'Estella, que existí pocs anys a la dècada de 1270-1280, abans de fusionar-se amb l'orde de Sant Jaume. Fou fundada pel rei Alfons X de Castella com orde naval, i la imatge és d'una 'cantiga' de la seva col·lecció, *Cantigas de Santa María*. [Fig. 234]

(*) El rei En Jaume havia fet una excel·lent campanya de publicitat per al seu projecte de conquesta, però una majoria dels participants/porcioners venien o abandonaven les seves terres els anys posteriors a la conquesta, per ser poc rendibles o massa complicades de gestionar.

terra escampats per la Mallorca rural eren poc rendibles per un senyor que tenia la seva vida a Catalunya.*

Les monges tenien propietats principalment a Sóller, Binissalem, Sencelles i Ciutat. Una dada curiosa és que l'infant Jaume, abans de ser rei, a la dècada de 1270, quan tenia una manca de recursos greu, intentà integrar el patrimoni de les dames a la corona. Emprà una maniobra d'embargament similar a la que s'usà anys més tard a la porció de Bearn, però els bons amics del monestir, sobretot el bisbe de Barcelona, aconseguiren que tot fos tornat a les dames. L'embargament durà cinc anys i, una vegada recuperat el regne, el 1298, Jaume II repetí el seu intent. Aquesta vegada l'embargament durà dos anys, i el rei imposà un pagament de 500 sous anuals com a renda del cavall armat. Les dames replicaren demanant la restitució de les rendes perdudes durant el temps d'embargament. L'assumpte es perllongà durant els regnats successius, fins a desaparèixer en un buit de la història. Maria Mercè Costa, que ho conta, diu: "El total de les rendes anuals era de 300 lliures" (1989, p. 64).

L'obligació o 'privilegi' de presentar cavall armat en nom de les dames fou venut diverses vegades a ciutadans sense enllaços amb Binissalem. El 1314, el "marmessor del testament de Ramon Ràfols cavaller difunt, posa venal la cavalleria que aquest té en el terme de Robines. Pere Dalmau ciutadà ofereix 73 lliures. Tenia la cavalleria per concessió reial i per la composició feta amb les dones de Jonqueres" (RRV2, p.9).

Ràfols podria haver estat l'últim militar de ser-ne titular.

Al 1353, "Guillem Casesmitjanes és batle de la cavalleria de Pere Dalmau" (RRV2, p. 17). Després sembla que l'assumpte resti un poc abandonat, perquè la següent notícia és de l'any 1381: "La Procuració reial [...] anota la rebuda de 131 lliures, 11 sous i 6 diners censals de la cavalleria que antigament fou de Pere Dalmau després de Bernat de Padrina de la parròquia de Robines, en feu del Rei i servei d'un cavall armat, la qual fou venuda a instància de creditors a Françoi de Cases ciutadà per 100 lliures" (RRV2, p. 27).

El 1421 la cavalleria era comprada de Joan de Padrina ciutadà, pel binissalemer "Antoni Bastard de Rubines, la seva cavalleria, tenguda en feu d'un cavall armat per defensa del Regne i consisteix en diversos censals sobre possessions, vinyes,

sorts de terra i albergs. Antigament fou de Pere Dalmau cavaller i després de Francesc Carbonell. Preu 100 lliures" (RRV2, p. 39).

Antoni Bastard fou de la família establida a Binissalem ja feia 175 anys, però ell era pagès i, si cal, el seu estament era menys apte per ser 'cavaller', que el de les monges. Els Bastard havien comprat les rendes de la cavalleria i què més? Una cavalleria en aquestes circumstàncies és una propietat com les altres, però té una obligació defensiva a descarregar. Seria interessant saber com es repartiren els privilegis (de jurisdicció, de no pagar certs impostos) i els deures (mantenir el cavaller, el seu equipament, homes i animals).

La cavalleria dels Bastard/Bestard

Els ciutadans i cavallers eclipsen socialment els pagesos i els Bastard encara eren pagesos. Degué haver estat per l'avantatge social i el prestigi, més que per les rendes, que els Bastard volgueren assumir l'obligació a presentar un cavall armat. Ho aguantaven amb dificultat. El total de les rendes de la cavalleria que havien comprat no solien passar les 25 lliures l'any considerades adequades per mantenir el cavall, armadura i acompanyants al segle XIII, però inevitablement una suma insuficient al segle XV.** En diferents ocasions, els Bastard foren obligats a vendre o llogar la cavalleria temporalment.

Cavallers de renda

Tornem a la nostra època i les "característiques generals" (Maria Barceló Crespi, 1979-80, p. 99) del cos de cavallers armats als inicis del segle XIV. Aquestes foren: "L'obligació de prestar un

o més cavalls armats comportava la contrapartida de la recepció d'algun benefici. És a dir, assistim a una espècie de "contracte", el qual no implicava forçosament la possessió d'unes terres en feu, sinó que també es podien rebre unes rendes, normalment anuals i fixades d'antuvi, que solien oscil·lar entre les 25 i les 50 lliures i que provenien del fons de la Procuració Reial" (Maria Barceló Crespi, 1979-80, p.99).

Els 'cavallers de renda' també foren coneguts amb altres noms; per exemple, com a cavallers estipendiaris, per diferenciar-les dels 'cavallers de terra'. (terminologia d'Álvaro Santamaría, citada per Jaume Sastre Moll, 1989, p. 573).

Un representació moderna de les quatre principals ordes medievals de cavallers religiosos de la península Ibèrica: Calatrava, fundada el 1158, Sant Jaume, el 1170, Alcántara, el 1176 i Montesa, el 1317. [Fig. 236]

La raó per instituir aquesta alternativa ens la dona Pau Cateura, parlant de la insuficiència de cavallers manifestada a la Mostra de 1332, després de la qual "la necesidad, pronto sentida, de habilitar una caballería más numerosa. Pero, para ello resultaba necesario convocar a elementos, no nobles, pero de condición económica desahogada y de forma de vida no dependiente de oficios manuales. Incurrían en tal condición un variado número de mercaderes, empresarios menestrales, profesionales liberales y foráneos, asimilables a los llamados caballeros de cuantía" (Pau Cateura Bennàser, 1982, p. 187).

La insignia de l'Orde de Sant Jaume, un creu de croada que es fusiona amb una espasa. [Fig. 235]

(**) Cent anys abans, el 1329, Jaume III establia una cavalleria sobre rendes de Bunyola amb el càlcul "por cada 1.000 sueldos un caballo armado", segons Jaume Sastre Moll (1989, p. 572). Mil sous són 50 lliures.

Un detall de la batalla de Crécy de 1346 entre les forces armades de França i Anglaterra, que guanyaren. A la batalla els adversaris havien estat separats per uns metres de distància més que aquí. Tots, cavallers i soldats de peu, porten cuirasses i cascs. Els cavallers porten llances i els soldats francesos tenien ballestes, mentre els anglesos anaven armats amb arcs llargs. Un dels determinants de la batalla era que els pavesos dels ballesters havien quedat darrere amb l'equipatge i ells, sense protecció mentre rearmen els seus arcs, sofriren una massacre dels més àgils arquers anglesos. [Fig. 237]

Aquesta obertura de la cavalleria feia que el dret i el deure d'ostentar un cavall armat al servei del regne fos estès, almenys durant les emergències, a tothom que posseïa rossí o egua (els cavallers *milis* d'abans tan sols muntaven sementals). Podia costar car tenir les armes adients. Ésser cooptat implicava “[...] atestiguar el grado de promoció

social alcanzado por un sector social foráneo, todavía escasamente reconocido en los niveles político y administrativo, y la conciencia que del mismo tenían sus contemporáneos” (1982, p. 187).

L'any 1349, al moment que amenaça el ja deposat rei Jaume III en el seu intent de recuperar Mallorca, el governador escriuria al batle de Petra: «*volem que forçats tots*

aquells que han roçins aptes a cavalcar, de haver e comprar armes covinents, ço és, cuyrases, baçines, barbuda, lança e arc dins vuit dies continuament seguits, sots certa pena*» (Cateura, 1982, p.187).

Les velles cavalleries

Després de la venda de la cavalleria Bauçana al capítol de canonges l'any 1336, dues cavalleries del municipi pertanyien a institucions de la església.

Tan sols la cavalleria dels Togores, d'Aiamans i Lloseta, restava en mans de militars professionals. Dues cavalleries pertanyien a religiosos, però els eclesiàstics militars, com el bisbe de Barcelona, que lluità amb cos i ànima a la conquesta, havien desaparegut amb el segle XIII. L'església havia descobert que era més avantatjós dedicar-se a negocis amb rendes segures o a la venda de beneficis i indulgències que a la guerra.

Na Bauçana

La cavalleria Bauçana, de mig cavall armat, a Robines, fou venuda, l'any 1336, al capítol de canonges per Saurina, viuda de Guillem Bauçà, i la seva filla Bauçana, també viuda, “*per pagar deutes [...] per preu de 34.000 sous*” (RRV2, p. 10). Aquesta era una suma considerable, cinc vegades el salari del governador de l'època, pagada en un moment de gran prosperitat a Binissalem. Almenys una part de la família continuà vivint al municipi, a

Alcudieta, entre Lloseta i Inca, àrea de nou establiment en aquell moment. La seva sort era regular; l'any 1377 “*Pere Bauçà d'Alcudieta [...] per paga a Ramon Burgues cavaller 140 quintals de palla d'ordi i 2 rals [reals] d'or censals, assignà subhastar un alberg, clos i tros de terra que fou adquirit per Pericó Bauça per 40 sous. Aquest deutor tenia altres deutes*” (RRV2, p. 26). (1 quintal = 40 kgs.)

És possible que la família conservàs el patronat del benefici establert per Ramon de Vall.llebrera el 1249 i una possessió prop de Na Bauçana. Vegeu l'Annex, “Alqueries i Rafals”. (P.287, Moli / El Moli).

L'alqueria de Morneta

No es tenia l'obligació de presentar cavall armat per aquesta alqueria, però els propietaris foren cavallers, d'entre els més poderosos i, al segle XIV, rics, de Mallorca: els Torrella de Montgrí. No tenim notícies directes, el segle XIII, de Morneta (el seu nom avui és Borneta, i les seves terres són força diminutes), com en tenim de les alqueries veïnes. El primer esment és de Bernat de Morneta, com a germà i marmessor de Berenguera de Sant Julià en el seu testament de l'any 1256. (RRV1).

La família tingué una baixada de fortuna a finals del segle XIII, però es recuperà, i aconseguí l'any 1315, del rei Sanç, la jurisdicció sobre les seves alqueries, en cas de Morneta, tinguda del porcioner Bernat de Villagranata, l'ardiaca de Barcelona. Aquesta branca dels Torrelles tenia la seu a Sóller, on posseïa la meitat de l'alqueria Binibassi.

(*)

- 'cuyrases' = armadures de cuir o metall, similar a una camisa. Un estil típic a l'època era de malla feta a mà.
- bacina= escut o casc?
- barbuda= casc metàl·lic
- lança = llança
- arc = arc

El transport de les armes d'un cavaller a batalla. Els cavalls semblen ansiosos per arribar.[Fig. 238]

L'acta de cessió del castell d'Uclés al mestre de la recent fundada orde de Sant Jaume de part del rei Alfons VIII de Castella i la seva reina Leonor Plantaganet, el 1174. Vegin el típic simbolisme medieval; tots tres tenien les mans juntes amb el fil d'un segell del castell i el mestre (noti's la insígnia de l'orde) té la seva altra mà damunt l'edifici mateix. [Fig. 239]

Morneta fou d'importància secundària, ja que ells també eren propietaris de les alqueries de Coanegra i Mahuja, on es desenvoluparà

el poble de Santa Maria del Camí, a més de propietats a Ciutat.

Cavallers diplomats

Els cavallers foren emprats per la monarquia en altres tasques, com ha advertit Jaime Sastre Moll: “supieron emplear tales nobles en funciones políticas según su rango y eficacia, de modo que algunos ocuparon la lugartenencia del Reino [...] otros la Batlia ciudadana o las Veguerías” (1989, p. 573).

Els cavallers executaven missions que no eren fàcils per a persones de segons quins estaments. Foren considerats especialment aptes per gestionar assumptes de judicis, doncs, a un nivell modest, a Binissalem: “1383, 14 abril.- El rei Pere comana a Pere Adarró cavaller el cas de Francesc Salom notari de Rubines que ha falsejat testaments i altres escriptures públiques. Li comana que rebí els processos fets contra aquest notari” (RRV2, p. 29).

FONTS CITADES

- _RRV2.
- _Ma. José Bordoy Bordoy, “Algunes notes sobre les possessions del monestir de Santa Maria de Jonqueres de Barcelona a Mallorca”, *BSAL* 57, 2001
- _Maria-Mercè Costa, “Notícia de les possessions del monestir de Jonqueres a les Illes Balears”, *XIII Congrés d'Història de la corona d'Aragó*, Comunicacions I, 1990
- _Jaume Sastre Moll, “Caballeros estipendiarios en Mallorca (1311-1343)”, *Mayurka* 22.2, 1989
- _Pau Cateura Bennàsser, *Política i Finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, 1982
- _Jaime de Oleza y de España, “Caballería 'd'en Bestard'”, *BSAL* 31, 1953-60
- _Maria Barceló Crespí, “Algunes anotacions sobre el sistema defensiu de Mallorca: els cavalls armats” *Mayurqa* 19, 1979-80
- _RRV1

FIGURES CREANT BINISALEM. CAPÍTOL 32

- [233] Ferrer Bassa, “Retaule de Sant Jaume” (1347) del Monestir de les Dames de Jonqueres a Barcelona, Museu Diocesà de Barcelona
- [234] “Cavallers de l'Orde de Santa Maria de l'estela” (1280) *Cantigas de Santa Maria d'Alfons X de Castell*, Facsímil de la Cantiga 78 del Códice de Florència guardat a Cartagena
- [235] Insígnia de l'Orde de Sant Jaume (de Santiago), https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/16/Cross_of_Saint_James.svg/langfr-280px-Cross_of_Saint_James.svg.png
- [236] Representació moderna de la indumentària de 4 ordes militars religiosos, <http://2.bp.blogspot.com/>
- [237] *Chroniques de Jehan Froissart* (1408) “Bataille de Crécy, 1346”, França, Wikimedia Commons
- [238] Jehan de Grise, *Roman d'Alexandre*, MSS 264, p. 102r, (1338-44) Flandes, copyright amb permis de Bodleian Libraries, University of Oxford
- [239] Cessió del Castell d'Uclés (primer meitat del S. XIII) *Tumbo Menor de Castell*, 1046B, f. 10, l'Arxiu Històric Nacional, Madrid

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.